

4. Formarea toponimelor

Din punct de vedere lingvistic, se deosebesc două tipuri fundamentale de toponime: descriptive, formate de la apelative, și personale, formate de la nume de persoane. În cadrul fiecărui tip rezultat din clasificarea lingvistică, se pot deosebi subtipurile: toponime simple, derivate, sintagme, compuse, perifraze. Dintre toponimele descriptive, care trimit la realități geografice din zona anchetată, amintim: *Căldarea, Dealul Cărpiniș, Dealul Gol, Pârâul cu Pucioasă, Pârâul la Brazii Albi, Pârâul Mesteacănului, Valea Seacă*. Toponimele personale sunt foarte numeroase. Pentru unele dintre acestea este identificat determinantul, pentru altele, nu se știe nimic despre persoana care și-a împrumutat numele unui topic. În prima categorie, care reprezintă stratul recent al toponimiei personale, se înscriu: *Culmea lui Anghelina*, Petru Anghelina fiind un pădurar, astăzi pensionar, care a avut sectorul în acea zonă; *Dealul Tulan*, numit astfel pentru că familia Tulan are locuința la poalele dealului; *Dealul la Todireasa*, unde avea pământ familia Todireasa ș.a. Alte toponime sunt formate nume vechi, uitate de localnici: *Dealul Bușaga, Pârâul Iftimia, Piciorul Olteanului, Piciorul Olteanului* etc. *Pârâul lui Moș Gavrilă* nu are ca etimon un nume de persoană, ci porecla pe care o dau sătenii ursului.

Majoritatea gramarienilor preferă distincția *toponime simple* vs. *toponime compuse*, în categoria celor compuse incluzând toate denumirile formate din doi sau mai mulți termeni. Noi am preluat modalitatea de clasificare propusă de Dragoș Moldovanu: toponime simple, toponime derivate, toponime compuse, sintagme și perifraze¹.

1. *Toponimele simple*. Sunt destul de numeroase în această zonă, mai ales în limbajul localnicilor, pentru că trebuie să subliniem că există de multe ori diferențe între forma populară a toponimului și forma oficială, adică cea din documentele din arhivele primăriilor, a ocoalelor silvice. Cele mai multe toponimele simple sunt cele formate de la apelative (*Arșița, Bâtca, Bulgăria, Cariera, Căldarea, Colacul, Lunca, Măguricea, Mângălăria, Osoiul, Rediul, Slatina, Urzicăria* ș.a.), dar există și unele formate de la nume de persoană: *Bompa, Branu, Chișița, Drehuța, Iftimia*. Unele dintre ele se folosesc și în sintagme, alături de un entopic care desemnează categoria geografică a obiectului desemnat. De exemplu, toponimele *Iftimia* și *Pârâul Iftimia* coexistă în vorbirea localnicilor; prezența toponimului simplu este un semn de demotivare sociogeografică ajungându-se astfel ca antroponimul să fie în funcție toponimică absolută.

Busuiocii, numele unui cătun din Vânătorii-Neamț, este o formație de plural, nesufixată, astfel de toponime personale formându-se de obicei atunci când

¹ TTRM I₁, XLII.

antroponimul provine dintr-un nume comun sau fiind omofon cu acesta². În această parte de sat locuiesc mai multe familii Busuioc.

Toponimele cu structură simplă sunt, de obicei, mai vechi decât cele care au o formă perifrastică sau sintagmatică³.

2. *Toponimele derivate*. Există toponime formate cu sufixe colective, desemnând de multe ori părți de sat sau cătune care preiau numele celei mai răspândite familii din acel loc. Prin derivarea de la o temă antroponimică cu sufixul *plurale tantum -ești* (considerat sufixul colectiv cel mai răspândit pe teritoriul țării noastre) au rezultat unele nume de sate: *Boboiești* (Pip), oiconim format de la n. fam. *Baboi*, frecvent în această parte a comunei și menționat din secolul al XIX-lea⁴, *Humulești*, de la n. fam. *Humă*⁵, atestat în această zonă în documente din sec. al XVIII-lea; *Mănești*, de la n. pers. Manea, așa cum reiese dintr-un document din 1437: „până la hotarul tătareșc al lui Manea”⁶ etc.

În urma derivării cu un alt sufix colectiv, *-eni*, s-au format următoarele oiconime: *Agăpieni*, numele unui cătun al satului Pipirig, care surprinde faptul că aici există numeroase familii *Agapie*, *Cujbenii*, oiconim format de la numele de familie *Cujbă*⁷, *Pâțaligeni*, denumire provenită de la numele de familie *Pițiliga*⁸, prezentă în număr mare în acest sat, *Tărățeni*, oiconim format de la patronimul *Tărăță*⁹, *Varticenii*, numele unui cătun unde locuiesc câteva familii *Vartic* etc. De la numele unui proprietar *Băloș*¹⁰ s-a format, prin sufixare cu sufixul colectiv *-ești*, oiconimul *Băloșești* (menționat în documente din secolul al XV-lea), care, apoi, în urma schimbării sufixului cu un altul cu valoare identică, s-a numit *Băloșeni* (consemnat cu acest nume în secolul al XIX-lea și menținut astăzi în fitonimul *La Băloșeni*, care desemnează o tarla de pe fosta moșie a satului aflat în discuție).

Există în zona noastră de anchetă câteva toponime derivate care s-au format de la un alt toponim. Este vorba de numele afluenților principali ai unor cursuri de apă sau al unor pâraie mai mici decât cele desemnate de hidronimul-bază, situate în imediata apropiere. Numele râului *Neamțul* constituie baza de formare, la care a fost adăugat sufixul *-ișor*, pentru hidronimul ce desemnează principalul său afluent – *Nemțișorul*; *Mânzățelul* este numele afluentului pârâului *Mânzatul*. Un caz aparte este cel al pârâului *Mihăieșul*, care la începutul secolului al XVII-lea este menționat cu numele *Mihaiul*¹¹, iar afluentul său era numit în aceleași documente *Mihăeșul*. Numele afluentului s-a extins și astăzi desemnează pârâul principal. Cu sufixul diminutival *-ița* s-a format numele pârâului *Dolița*, care curge în vecinătatea

² MOLDOVANU, L.F., 30.

³ Cf. BOLOCAN, S., 385.

⁴ UNGUREANU, I.C. (1841), 35.

⁵ Cf. CIUBOTARU, H., 70.

⁶ DRH, A, I, 237.

⁷ Ion Cujbă din Pipirig semnează un act la 1841 (UNGUREANU, I.C.D., 35).

⁸ Dumitru Pițiligă este și el semnatar al actului menționat mai sus, de la 1841 (*Ib.*).

⁹ Familia Tărăță se numără printre cele mai vechi din aceste locuri; dovada este același document, semnat și de Iacob Tărăță și Nicuță Tărăță din Pipirig (*Ib.*).

¹⁰ Într-un document din 1437 este menționat „hotarul lui Băloș”, (DRH, A, I, 237).

¹¹ DIR, A, XVII-I (1604), 177, *ib.* (1604), 184, *ib.* (1605), 236.

pârâului *Dolia*, iar prin sufixarea cu *-așu* s-a format numele pârâului *Dobrenașu*, care curge la est de pârâul *Dobreanu*.

În vecinătatea pârâului Secul curge pârâul *Săsçuța*, al cărui nume este format prin derivare cu sufixul diminutival *-uța* de la hidronimul *Sasca*, însă în apropierea sa nu găsim astăzi niciun hidronim cu această denumire, ci abia la câțiva kilometri depărtare, în satul Lunca. Trebuie că acest curs de apă *Săsçuța* să se fi învecinat cu un pârâu numit *Sasca*, care astăzi se cheamă altfel. Dar cum la est de *Săsçuța* curge Secul, atestat de la sfârșitul sec. al XVI-lea, înseamnă că este foarte posibil ca pârâul de la vest, *Dumesnicul* să se fi chemat odinioară *Sasca*.

3. Foarte numeroase sunt *construcțiile sintagmatice*, „formate dintr-un determinat substantival, permanent articulat când se află în procliză, și un determinant cu funcție de atribut”¹². „Sintagmele toponimice sunt formații sintactice plurimembre, caracterizate prin relativa coeziune a termenilor, aflați în concordanță de gen și număr (dacă aparțin grupului nominal) și prin transparența semnificației”¹³.

Determinantul poate fi exprimat printr-un adjectiv, care se acordă în gen și număr cu determinatul: *Apa cea Galbenă, Dealul Dulce, Dealul Gol, Drumul Roșu, Glodul Mare, Mihăieșul Sec, Pârâul Adânc, Pârâul Alb, Piciorul Mare, Piciorul Rău, Pițigaia Rea, Plaiul Bătrân, Poiana cea Mare, Valea Rea, Vârful Înalt*.

Foarte des, determinantul din construcția sintagmatică este un substantiv în cazul genitiv. În funcție de realizarea raportului de dependență, sintagmele cu determinant substantival pot fi sintetice (*Dealul Chiriacului, Obcina Tăciunelui, Piciorul Gălățeanului, Pârâul Șubei, Poienile Grajdurilor*) sau analitice (*Piciorul lui Boboc, Crucea lui Florea, Pârâul lui Stan, Pârâul lui Niță*). Observăm că unele toponime din zona în discuție păstrează un aspect specific limbii române vechi, genitivul sintetic pentru nume de persoane de gen masculin: *Dealul Chiriacului, Pârâul Chiriacului, Vârful Chiriacului, Bahna Chiriacului, Poiana Chiriacului, Vârful Arșița Chiriacului* (în acest caz, amplul câmp toponimic și genitivul sintetic sunt indicii de vechime mare ale nucleului antroponimic *Chiriac*, în jurul căruia s-au format denumirile menționate), *Pârâul Dobrului, Piciorul Gălățeanului, Pârâul Gămănușului*.

Nu lipsesc din mapa toponimică cercetată nici sintagmele prepoziționale: *În Fagi, În Gropi, Între Iazuri, La Adăpătoare, La Cucoșeni, La Gaboreni, La Plopi, La Profesori, La Ruptură, La Troiță, La Zidul Morții, Pe Picior* etc. În cazul unor toponime, prepoziția *la* indică apartenența și nu proximitatea; este cazul denumirii *La Profesori* care desemnează terenul al căror proprietari erau profesorii și învățătorii.

Sintagmele apozitive, recente, rezultat al procesului de nominativizare (realizat sub influența stilului oficial), sunt formate dintr-un determinat și un determinant cu funcție de atribut substantival apozitional, numele fiind la nominativ: *Bariera Boiștea, Cioate Movilă, Dealul Tulan, Dealul Cireș, Imașul Deleni, Pârâul Maghernița, Vârful Humulești*.

4. *Perifrazele toponimice* sunt formații cu un grad de abstractizare redus, rezultate în urma comprimării unei atributive sau a elipsei determinatului (a verbului

¹² TTRM I₁, XXXVII.

¹³ TTRM I₁, XLII.

sau a numelui) și în care elementul de relație este o prepoziție: *Dealul la Potcoavă* (< Dealul unde era cârciuma La Potcoavă), *Drumul la Ocea* (< Drumul care duce la Ocea), *Drumul pe Dobreanu* (< Drumul care merge alături de pârâul Dobreanu), *În Vârf la Stână* (< Mă duc în Vârf la Stână), *În Deal la Todireasa* (< Urc în Deal la Todireasa), *Izvorul la Tulan* (< Izvorul care curge la Tulani), *Muntele la Borte* (< Mă duc pe Muntele unde sunt Bortele), *Pârâul la Gămănuț* (< Pârâul care curge la Gămănuț). Perifrazele sunt de obicei folosite atunci când denumirea este recentă și nu a fost încă fixată.

Dacă, așa cum am menționat mai sus, prepoziția *la* poate sugera uneori posesia, dimpotrivă, articolul posesiv-genitival *lui* poate indica, în unele cazuri, proximitatea și nu posesia. Astfel, *Dealul lui Vartic* nu este proprietatea acestei familii, ci este locul unde aceasta își avea casa.

Unele obiecte sociogeografice sunt denumite atât printr-un toponim simplu, cât și printr-o construcție sintagmatică sau perifrastică. Aceste echivalente morfosintactice (formații toponimice dezvoltate de la același determinant prin procedee gramaticale diferite) indică instabilitatea unor elemente ale sistemului toponimic: *Pârâul la Gămănuț* dar și *Pârâul Gămănuțului*, *Pârâul Șubei* sau *Pârâul Șuba*. De asemenea, se poate observa că pentru majoritatea toponimelor sintagmatice există și un echivalent morfosintactic specific stilului oficial: sintagma apozitivă.

5. *Toponimele compuse*¹⁴ din zonă sunt, de cele mai multe ori, specifice stilului oficial, astfel încât le-am regăsit de obicei în documente sau în limbajul reprezentanților administrației. De exemplu, într-un dosar al Reformei agrare din 1959 există forma *Dolia-Coastă* – provenită din reducerea sintagmei *Coasta Doliei*. Urmărind atestările satului *Vânătorii-Neamț*, se poate vedea procesul de evoluție de la forma *Vânătorii* (secolul al XVII-lea) la „*Vânătorii Neamțului*” (1752)¹⁵ sau „*Vânători de Neamț*” (1759)¹⁶, denumire care a rezultat din nevoia de a face diferența între două sate cu nume identice aparținând aceluiași ținut, anume *Vânătorii Neamțului* și *Vânătorii Pietrei*. Astăzi, ca o consecință a tendinței oficialității de a „simplifica” numele localităților, denumirea este *Vânătorii-Neamț*¹⁷.

¹⁴ „Compusele sunt formații asintactice plurimembre, caracterizate prin strânsa coeziune a termenilor, a căror concordanță de gen și număr este facultativă, și prin lipsa de transparență a semnificației în toate cazurile în care ele nu rezultă din inversarea membrilor unei sintagme” TTRM I₁, XLII.

¹⁵ DRA, II, 304.

¹⁶ *Ib.*, 347.

¹⁷ În *Introducerea* la TTRM I₁, Dragoș Moldovanu arată cum, datorită comodității funcționarilor, a apărut această toponimie oficială, „cu un pronunțat caracter sintetic, manifestat prin tendința de înlocuire a sintagmelor analitice, dominante în toponimia populară, prin sintagme sintetice [...] și a sintagmelor prin compuse paratactice [...] Rezultate din eliminarea instrumentelor gramaticale proprii sintagmelor (articolul hotărât proclitic, prepozițiile), compusele paratactice se constituie într-o categorie specifică toponimiei oficiale după reforma lui Cuza [...]. Reflexe ale sintetismului pot fi considerate și eliminarea mărcii genitivului (nominativizarea), a articolelor în genere, suspendarea genitivelor, precum și topica centripetă, cu determinantul postpus, care se constată nu numai

Pornind de la realitatea că numele de locuri date de către populația românească plecând de la elemente românești sunt toponime românești, iar cele pe care românii le-au preluat de la o populație străină sau le-a format folosindu-se de cuvinte neromânești¹⁸ sunt toponime străine, observăm că toponimia din bazinul hidrografic al râului Neamț este predominant românească, cu caracteristici specifice sistemului denominativ românesc. Este incertă proveniența toponimului *Osoi*, deoarece, așa cum afirma același Emil Petrovici, sunt șanse foarte mari să fi existat în limba română unele cuvinte de origine slavă care apoi au dispărut și românii au dat nume unor localități cu cuvinte care astăzi nu mai sunt în română; „e posibil să fi existat în limba română apelativele *osoi* ‘coasta unui munte expusă spre nord, dos’ [...]”¹⁹.

De origine străină sunt denumirile *Hălăuca* (< ucr. *holóvka* „căpușor” al cărui -ov, cu un v anterior, trece în -ău²⁰), *Sasca* (< apelativul *sas* + sufixul slav toponimic -ca) și *Cacova* (< sl. **kak-* ‘loc ridicat’ + suf. -ova sau n. pers. *Cacu* + suf. -ova). Numele de origine slavă al unui sat situat la sud de Humulești, *Ocea*, se regăsește în câteva toponime din zona cercetată de noi; toponimul a fost analizat de către CIUBOTARU, O., 114, MOLDOVANU, S., 434.

Varietatea formelor de relief a determinat crearea unui număr impresionant de toponime, majore și minore. „Pentru o colectivitate umană peisajul geografic reprezintă o realitate diferențiată sub aspectul importanței sociogeografice a componentelor, iar acest fapt se reflectă nemijlocit asupra valorii numelor corespunzătoare. *Cu cât obiectul este mai important cu atât numele său are o valoare mai mare, este mai stabil în timp și, prin urmare, are șanse de a fi mai vechi.* Toponimele cu valoare maximă au fost numite *majore* sau *macrotoponime*, iar cele cu valoare minimă – *minore* sau *microtoponime*”²¹. Toponimele majore, fiind cunoscute de un număr mare de oameni, rezistă în timp, astfel încât, uneori, ele ajung să fie niște cuvinte fără semnificație pentru vorbitori, spre deosebire de toponimele minore²². Dacă luăm în considerare totalitatea toponimelor de pe teritoriul unei țări (sau regiuni istorice), putem vorbi de o toponimie majoră *proprieu-zisă* sau *absolută*, iar dacă ne raportăm doar la o zonă geografică relativ redusă, vorbim de toponime *zonale* sau *relative*²³.

Toponimul major absolut din zona cercetată este *Neamțul*, acesta fiind și cel mai vechi toponim atestat din zona aflată în discuție. Alte toponime majore, atestate din secolul al XV-lea sunt oiconimele *Grași*, *Timișești*, *Zvorănești*. Există și toponime minore foarte vechi, menționate în documente din secolele XVI–XVIII: *Cacova*, *Chiriacul*, *Coasta Fagului*, *Dealul Rusului*, *Dobreanul*, *Hălăuca*, *Mihăieșul*, *Pipirigul*, *Pițigaia*, *Pleșul*, *Sihla* ș.a. Însă majoritatea denumirilor de locuri din zona cercetată sunt recente, din secolele XIX–XX.

în textele administrative centrale, ci și în materialele elaborate de primării, ocoale silvice sau unități de exploatare agricolă colectivă” (p. LIX).

¹⁸ PETROVICI, S.D.T., 174.

¹⁹ *Ib.*, 176.

²⁰ JANITSEK, T., 136. Cf. și IORDAN, TR, 20.

²¹ Dragoș Moldovanu, *Stratificarea genetică a toponimiei românești*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, XXIX, 1983–1984, A, 419.

²² *Ib.*, 420.

²³ *Ib.*, 425.

4.1. Aspecte lingvistice particulare

Interesantă este forma de masculin *Măguriciul*, care se poate explica prin acordul cu un determinant de acest gen²⁴, probabil *deal*, ca urmare a necunoașterii de către sătenii de azi a sensului entopicului *măgurice*. *Fagiul* din denumirea *Coasta Fagiului*, obținută în urma efectuării unei anchete în comuna Vânătorii-Neamț, este o formă de singular refăcută din cea de plural²⁵, care presupune un *Dealul Fagilor* → *Fagiul*.

Remarcăm existența, în comuna Timișești, a unor toponime care conțin în structura lor numerele: *La Patruzeci*, *La Nouăzeci*, *La Treizeci*. Este o caracteristică particulară față de restul zonei cercetate de noi, dar nu unică; astfel de toponime au fost înregistrate de către cercetătorul Dragoș Moldovanu în Gherăiești, Tețcani, Iugani și Mircești²⁶.

În urma anchetelor pe teren, am observat că hidronimul *Cacova* este folosit de către localnici doar în forma *Cacovea*, cu diftong la final, variantă care a rezultat din forma de genitiv *Cacovei*, prin refacerea nominativului.

Referitor la tautologii, observăm că fenomenul poate fi pus pe seama ieșirii din uz, a uitării sensului entopicului din toponimul respectiv (este cazul toponimului *Valea Dolia*) sau poate fi vorba despre o neglijență, un automatism de denumire a locurilor, întâlnit pe hărți sau în documente redactate de reprezentanți ai administrației (*Pârâul Valea Rea*).

²⁴ Cf. HOMORODEAN, A., 7.

²⁵ Cf. IONIȚĂ, N., 42.

²⁶ MOLDOVANU, G., 266.